

Тема 1. Рушійні сили та етапи саморозгортання інформаційної взаємодії суб'єктів глобального світу.

Досліджуючи природу глобалізаційних процесів, їхні формальні та змістовні ознаки, вплив на зміни структурних характеристик сучасних суспільств, як цілісних соціальних систем високого рівня організації, необхідно зазначити, що більшість дослідників та науковців є солідарними в тому, що дефініція «глобалізація» не може бути сформульована однозначно. Незважаючи на те, що саме уявлення про її характерні прояви має давнє коріння, існування глобалізації як цілісного феномену є продуктом новітньої епохи, втім на рівні окремих елементів, «глобалізаційних протофеноменів», глобалізація стала частиною соціальної реальності ще декілька століть тому.

Ф. Бродель у третій частині своєї найвідомішої праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.» розглядає глобалізацію як явище, яке бере початок з XV ст. та зауважує, що «ніщо б не стало можливим без своєрідної діяльності світового ринку, яка мовби розчищала шлях» [23].

Більшість дослідників, розділяючи погляди Ф. Броделя, відносить початок «глобалізаційного вибуху» до XV–XVI ст., втім діапазон строків коливається від 1500 до 1800 року. Зокрема, тут варто згадати американського політолога та економіста Р. Робертсона, на думку якого, історія глобалізації розпочинається з XV ст. та включає 5 періодів:

- зародкова фаза – XV – середина XVIII ст.;
- первісна фаза – середина XVIII ст. – до 1870 р.;
- фаза пристосування – 70-ті роки XIX – середина 20-х років XX ст.;
- фаза боротьби з гегемонією – середина 20-х років – кінець 60-х років XX ст.;
- фаза невизначеності – 60–90-ті роки XX ст. [380, 57–60].

Глобалізація, згідно з цим поглядом, фактично охоплює період визрівання і розповсюдження капіталізму в усьому світі, набираючи обертів з технологічним розвитком. Суперечливість її впливу на розвиток людства в останні десятиліття XX ст., наявність негативних наслідків отримали назву «невизначеності», яка виявляється в поступовому зниженні позитивного потенціалу глобалізації (аж до загрози скорочення демократичних прав і свобод у країнах Заходу) і наростання суперечливого розмаїття подальшого розвитку людства. Саме до цього періоду найчастіше й застосовують термін «глобалізація». З кінця 60-х років XX століття глобалізація стає переважаючою тенденцією у світовому розвитку, як відмічають західні філософи «світ вступив у фазу глобальної невизначеності».

Проте існують і прихильники достатньо радикальних концепцій щодо передвизначеності людського розвитку у руслі глобалізації, що дозволяє їхнім авторам говорити про те, що початок глобалізації варто відносити, прикладом, до п'ятого тисячоліття до нашої ери (А. Г. Франк) [403].

Аналогічної точки зору дотримується також російський дослідник М. Чешков, на думку якого, глобалізація має наступні етапи:

- праісторія глобалізації (протоглобалізація) – від неолітичної революції до Осьового часу;
- передісторія глобалізації (зародження глобальної спільності) – від Осьового часу до епохи Просвіти й першої промислової революції;
- власна історія глобалізації (формування глобальної спільності) – останні 200 років.

Зазначаючи, що глобальна спільнота, як така, сформувалася протягом останніх 200 років, вчений усе ж відмічає, що упродовж останніх двох десятиліть глобалізація, особливо економічна, відбувалася надзвичайно інтенсивно [309].

Ідеї щодо тисячолітньої історії глобалізації, мають певне раціональне зерно, оскільки одним із можливих підходів до тлумачення історичного розвитку людства в його цілісності може бути представлення цього процесу у вигляді циклічних процесів «розходження-сходження», «інтеграції-дезінтеграції», що супроводжуються зміною характеристик людської спільноти, що ґрунтуються на базовому принципі, покладеному в її основу.

Якщо звернутися до розгляду ранніх етапів розвитку людини, то, згідно з даними палеоантропології, перші люди, що відносилися до роду *Homo*, хоча, звичайно, ще не набули характеристики *sapiens*, компактно проживали на території сучасної Африки, і в цьому сенсі являли собою біологічну видову цілісність, володіючи більш розвиненим інтелектом та утворюючи більш складну соціальну організацію, що дозволяло відрізнити їх від тварин.

Розселення людей виду *Homo ergaster* поза межі Африканського континенту близько 2 млн. років тому знаменувало руйнування пралюдської цілісності, заснованої на принципі територіальної спільності, і разом з тим створило передумови для набуття провідної характеристики сучасної людини – розумності. У якості таких передумов виділять, зокрема, диференціацію кліматичних умов, з поступовим їхнім погіршенням під час льодовикових періодів, що призвело до необхідності вдосконалення навичок та інструментів виживання, в тому числі знарядь праці, різновидів природної сировини для виготовлення зброї та предметів побуту, переліку вживаних у їжу рослин, способів полювання, тощо, що стимулювало інтелектуальний розвиток прадавніх людей.

Питання про час виникнення локальних розходжень у культурі дотепер не вирішене наукою, довкола нього не затихають гострі суперечки, але вже матеріальна культура середнього палеоліту з'являється у великій розмаїтості форм і дає приклади окремих своєрідних пам'ятників, що не знаходять будь-яких близьких аналогій. Матеріальна культура в ході розселення людини по земній поверхні перестала розвиватися єдиним потоком. Усередині її сформувалися окремі самостійні варіанти, що займали більш-менш великі ареали, що демонстрували культурну адаптацію до тих або інших умов географічного середовища, що розвивалися з більшою або меншою швидкістю. Звідси відставання культурного розвитку в ізольованих районах, його прискорення в областях інтенсивних культурних контактів і т. д.

Культурна розмаїтість людства в ході заселення ойкумени стало ще більш значною, ніж його біологічна розмаїтість.

До кінця палеолітичної епохи вся суша на її більш-менш придатних для життя людей ділянках була освоєна, межі ойкумени збіглися із границями суші. Зрозуміло, і в більше пізні епохи мали місце значні внутрішні міграції, заселення й культурне використання територій, що пустували раніше. Проте на рубежі переходу від верхнього палеоліту до неоліту вся суша у своїх межах була заселена людьми й до виходу людини в космос історична арена життя людства не розширилася скільки-небудь істотно.

Таким чином, саме на межі неоліту еволюційне завдання людства із екстенсивного захоплення території Землі, що не могло відбутися без руйнування територіальної цілісності ареалу роду *Homo*, було виконано.

Еволюціонувавши до людини сучасного типу, представники роду *Homo*, отримують, таким чином, можливість виходу на новий інтеграційний етап, що буде відбуватися, ґрунтуючись вже не на принципі спільності біологічних ознак, а на наявності свідомості як найважливішої характеристики людини, як соціальної істоти.

Тому, якщо ідентифікувати цей новий тип інтеграції із феноменом глобальності, можна погодитися із М. Чешковим щодо часу, з якого розпочинається глобалізація (нагадаємо, початок протогобалізації дослідник відносить до періоду неолітичної революції, тобто переходу в епоху неоліту від привласнюючого до відтворюючого типу господарства, пов'язаного з виникненням скотарства, тваринництва, землеробства). Неолітична революція стала однією з рушійних сил, що сприяли виникненню перших міст, а згодом і держав, становленню світових цивілізацій.

В цьому контексті, звертаючись до концепції М. Чешкова, можна виокремити етапи становлення глобальної єдності світової спільноти, і відповідно специфіку інтегративних характеристик людства на кожному з цих етапів.

Згідно з М. Чешковим, передісторія глобалізації розпочинається з епохи Осьового часу, включає епоху Просвіти, і завершується першою промисловою революцією. Зазначимо, що, на нашу думку, важливою віхою цього етапу є епоха Великих географічних відкриттів.

Концепція Осьового часу була запропонована К. Ясперсом [324, 32–50], який розробив її для характеристики історичних процесів, які перебігають між 800 і 200 рр. до н. е., коли, на його думку, стався кардинальний поворот в історії і з'явилася людина такого типу, який зберігся і донині.

Визначальними для своєрідності Осьового часу, за К. Ясперсом, є зникнення великих культур давнини, що існували впродовж тисячоліть і передували осьовому часу, передусім тих, що виникли в Єгипті, Месопотамії, долинах Інду та Хуанхе. Осьовий час розчиняє їх у собі, дає їм загинути, незалежно від того, чи є носієм нового народ давньої культури чи інші народи.

Давні культури зберігають своє існування лише в тих своїх елементах, які увійшли в осьовий час, але все, навіть найвеличніше, створене до Осьового часу, сприймається як щось дрімотне, таке, що не прокинулося, оскільки

людина тих часів ще не сягнула справжньої самосвідомості. Тим новим, що зумовило самобутність Осьового часу і відбулося в трьох великих культурних регіонах – Китаї, Індії та на Заході (куди К. Ясперс, крім Європи, зараховує й культури Передньої Азії), – якраз і було усвідомлення людиною буття в цілому, самої себе і своїх меж шляхом рефлексії й пізнання абсолютності в глибинах самосвідомості та ясності трансцендентного світу. Саме в цю епоху, вважав філософ, було розроблено основні категорії, якими ми мислимо і нині, закладено підвалини світових та інших філософських і релігійних вчень, що дійшли крізь тисячоліття до нашого часу: в Китаї – вчення Конфуція, Лаоцзи, Моцзи, Чжуанцзи, Лецзи та ін.; в Індії – Упанішади, буддизм; в Ірані – зороастризм; у Палестині – пророцтва Ілії, Ісайї, Ієремії тощо; у Греції – духовний злет від Гомера до Аристотеля.

Усі витвори духовного багатства, пов'язані з цими та іншими іменами, виникли майже одночасно, протягом небагатьох століть, і незалежно один від одного. Однак, попри всі відмінності інтенцій змісту, структури і форм опредметнення, спільною атрибутивною характеристикою цьогочасних духовних пошуків є те, що людина тут, з одного боку, виходить за межі свого індивідуального існування, усвідомлюючи своє місце в розмаїтті цілісного буття, з іншого – вперше стає на шлях, який покликана пройти саме як певна особистість, неповторна індивідуальність, спроможна за потреби навіть внутрішньо протиставити себе усьому світові як самітника, пророка, філософа, законодавця.

Отже, Осьовий час сприяє трансформації людини у особистість сучасного типу, важливе значення у бутті якої має рефлексивна здатність, що веде до утворення самосвідомості, і являє собою динамічну біопсихосоціальну систему, здатну до розвитку. Саме вперше утворена особистісна цілісність визначає спільність людства на цьому етапі.

Другий історичний період, що має велике значення в контексті нашого дослідження – епоха Великих географічних відкриттів, це доба відкриттів європейськими мореплавцями невідомих раніше морів та океанів, островів і континентів, здійснення першої навколосвітньої морської подорожі, колонізації заморських територій (кінець XV – серед. XVII ст.). Нові географічні відкриття зумовлювалися насамперед бурхливим розвитком продуктивних сил, прагненням європейців задовольнити зростаючі потреби в дорогоцінних металах і прянощах, відповідно, пошуками морських шляхів до Китаю та Індії. Великі географічні відкриття стали можливими завдяки значному прогресу в розвитку науки й техніки.

Значення цього етапу формування глобальної спільності людства полягає у формуванні цілісного уявлення щодо меж людської ойкумени, створенні умов для економічної та культурної взаємодії. Водночас відбуваються пошуки підстав для духовної інтеграції людства, що виражається, зокрема, в місіонерських зусиллях католицької церкви із навернення у християнство мешканців нововідкритих територій, які не сповідували монотеїстичні релігії. Проте ідеологічно ця інтеграція

передбачала вихідну зверхність носіїв релігійного знання і мала на меті фактичне духовне поневолення об'єктів місіонерської діяльності.

Наступною важливою віхою можна вважати епоху Просвітництва, ідеологи якої запропонували ідею суспільного прогресу, здійснюваного завдяки збільшенню питомої маси знання, зростання рівня освіченості та цивілізованості. На думку просвітителів, інтелектуальне зростання неминуче мало призводити до збільшення рівня моральності людства, гуманізації суспільних відносин. Звичайно, сподівання авторів просвітницького проекту не витримали випробування суспільною практикою, розвиток науки протягом наступних за XVIII ст. століть ознаменувався здійсненням значної кількості відкриттів, використання яких не витримувало жодної етичної експертизи (починаючи від динаміту і закінчуючи збагаченим ураном). Проте саме епоха Просвіти актуалізувала спільність наукового знання як важливий принцип єдності людства.

Завершальною віхою передісторії глобалізації є перша промислова революція. Промислова революція або промисловий переворот – перехід від ручного, ремісничо-мануфактурного до великого машинного фабрично-заводського виробництва, який розпочався в Англії у другій половині XVIII ст. і впродовж XIX ст. поширився на інші країни Європи, США та Японію. Важливою складовою промислової революції було впровадження у виробництво і транспорт робочих машин і механізмів, які замінили ручну працю людей; створення самостійної машинобудівної галузі. Перша промислова революція, яка почалася в XVIII ст., злилася з так званою Другою промисловою революцією у 1850 році, коли технологічний і економічний прогрес набрав обертів завдяки розвитку парових кораблів, залізниць, а потім, в XIX ст., двигуна внутрішнього згоряння та електричної енергії. Період часу, що охоплюється промисловою революцією, у різних істориків коливається. Е. Хобсбаум вважав, що вона спалахнула у Великобританії в 1780-х роках і не була повною мірою відчутна до 1830-х або 1840-х рр. [350], а Т. Ештон вважав, що це сталося приблизно між 1760 і 1830 роками [354].

Саме промислові революції створили передумови для виникнення процесів економічної глобалізації, оскільки зростання промислового потенціалу розвинених країн світу вимагало розширення джерел сировини, збільшення потреб у трудових ресурсах, і відповідно викликало необхідність пошуку додаткових ринків збуту готової продукції.

Перша половина XX ст. ознаменувалася великими потрясіннями. Грандіозні досягнення кін. XIX – поч. XX ст. у науково-технічній галузі не відповідали рівню розвитку суспільної свідомості. Відсутність розуміння викликала помилки щодо втілення досягнень та реалізації нових досі небачених можливостей. Наслідком зазначеної невідповідності стало надмірне зростання військово-політичної активності провідних країн Європи та світу. Об'єднання країн та створення політичних та військових союзів першої пол. XX-го ст. носило ситуативний характер. Це знайшло відображення у тому, що цілий ряд європейських держав почав претендувати на світове лідерство і формувати групи та союзи, спираючись в деяких

випадках на очевидно ірраціональні підстави інтеграції. Велика Британія, Франція, Німеччина, Росія, Австро-Угорщина почали активно формувати коло сателітів та партнерів. Головною ідеєю зазначених об'єднувачих процесів стало не розширення поля співпраці, а витіснення конкурентів. Фоновим, але важливим елементом загострення соціальних та економічних проблем стало зростання революційного руху, загострення внутрішньополітичних проблем та протистояння еліт. Таким чином, у першій чверті ХХ ст. основним інтегративним принципом став військово-політичний.

В стані надмірної внутрішньої та зовнішньополітичної конфронтації світ підійшов до Першої світової війни. Саме вона та її наслідки стала відправним моментом формування нового світоустрою. Проте висновки, зроблені за наслідками Першої світової війни та наймасштабнішої революційної хвилі державами, які претендували на світове лідерство, виявилися помилковими. Замість поживлення інтеграційних процесів та приведення економіки континенту до певного загального рівня, було реалізовано політику політичної, та соціально-економічної дискредитації і експлуатації номінально переможених країн. Ці дії призвели до посилення невдоволення серед населення зазначених держав та підтримки реваншистських, націоналістичних течій, партій і рухів, які згодом перетворилися на політично впливові та суспільно підтримувані нацистські, фашистські структури і швидко захопили владу.

Міжнародні інституції, зразка Ліги Націй, не володіли реальною владою та не мали можливості, а в більшості випадків і бажання, не допустити міждержавної конфронтації, врегулювати політичні конфлікти та уникнути нової глобальної політичної, суспільної та духовної трагедії. Події середини 30-х років ХХ-го ст. фактично стали дзеркальним відтворенням подій початку ХХ-го ст., але у вимірі нових політичних реалій та ще агресивнішої поведінки еліти та певних верств суспільства країн Європи. У Другу світову війну вступили держави, суспільства яких були інтегровані на підставі політичних ідеологій: фашистської, комуністичної, ліберальної. Саме ідеологічна спільність визначила формування агресорського військового блоку.

Наслідки війни поставили питання щодо пошуку післявоєнного компромісу з метою недопущення самознищення людства. Щоб уникнути нового циклу конфронтації, держави-переможниці змушені були потурбуватися про долю не лише власних суспільств, але й про майбутнє переможених. Стало зрозуміло, що інтеграція не є поглиненням слабшого сильнішим, не виживання одного за рахунок іншого, а спільний шлях до загальної мети.

Після закінчення Другої світової війни у Західній Європі активізувалися міжнаціональні контакти в господарській сфері, зумовлені потребою відновлювати національні економіки. Цим цілям відповідав запропонований США в 1947 р. «План Маршала», заходи якого передбачали економічне відродження європейських держав. Його реалізація дала змогу Європі модернізувати промисловість і розпочати технічну експансію.

Поява Європейського Союзу, як унікального політичного та економічного об'єднання, є подією достатньо недавньою. Проте, становлення ЄС у його сучасному вигляді є результатом багаторічних та навіть багатовікових зусиль – інтелектуальних, правотворчих, дипломатичних, тощо, філософів, науковців, представників фінансових та промислових кіл, політичних та суспільних діячів, і врешті всіх тих, хто мислив і мислить себе європейцем у найширшому розумінні цього слова.

Європейський Союз, виступаючи об'єднанням держав, не є простою сумою їхніх економічних укладів, політичних систем та соціальних інститутів, оскільки постає як системне утворення, що являє собою принципово новий тип соціальної системи, яка каталізувалася із ідеалів європейської єдності, і отримала практичне втілення у сучасному глобальному світі, ставши і продуктом глобалізації, і її спонукальним чинником.

Вже на початку ХХ ст. цілком серйозно дискутувалося питання про можливість формування Сполучених Штатів Європи. У 1923 р. австрієць К. Калерджі, засновник Пан-європейського руху, закликав до втілення ідеї СШЄ в життя. При цьому робилися посилання на успішне утворення Швейцарського союзу в 1848 р., створення Німецької імперії в 1871 р., завоювання в 1776 р. незалежності Сполученими Штатами Америки. Деяко пізніше, 5 вересня 1929 р., французький міністр закордонних справ А. Бріан виголосив промову на Асамблеї Ліги націй в Женеві. За підтримки свого німецького колеги Г. Стреземанна він запропонував створити Європейський союз під егідою Ліги націй. Розповсюдження фашизму в Європі і розв'язування другої світової війни зробили неможливою реалізацію цієї ідеї, але не означали відмови від неї. Навіть в 1941 р. депортовані на острів Вентотене діячі італійського Супротиву А. Спінеллі і Е. Россі зуміли розповсюдити підготовлений ними Маніфест за створення Сполучених Штатів Європи. В цілях запобігання міжнародній анархії і збереження свободи в Європі, на користь всіх народів Європи вони закликали створити європейську федерацію, в якій частина суверенних прав країн-учасниць була б передана на федеральний рівень.

Після закінчення другої світової війни ідея європейської інтеграції продовжує розвиватися, отримуючи шанс на практичне втілення завдяки діяльності У. Черчилля, який у вересні 1946 р., виступаючи в Цюриху, запропонував створити федерацію Сполучених Штатів Європи, основу якої складала б вісь Париж–Бонн, тобто союз Франції і Німеччини. Він заявив: «Я вірю у те, що європейські нації утворюють єдиний фронт, єдиний монолітний блок під егідою європейської ради. Я покладаю свої надії на Сполучені Штати Європи» [118, 9]. За ініціативою У. Черчилля в Лондоні було створено асоціацію «Об'єднана Європа». У липні 1947 р. аналогічна асоціація була створена у Франції, а в грудні 1947 р. згадані асоціації об'єдналися з бельгійською лігою «Європейської співпраці», з Союзом європейських федералістів і з Соціалістичним рухом за створення Сполучених Штатів Європи. У травні 1948 р. в Гаазі був скликаний I Європейський Конгрес, на

якому були представлені організації, що виступали за об'єднання країн Західної Європи.

Проте, на цьому етапі становлення європейської єдності переважно здійснювалося під ідеологічними гаслами, і мало очевидні геополітичні причини, пов'язані із необхідністю для Європи визначити своє місце у біполярному світі, що формувався у цей період. Треба зазначити, що навіть на рівні ідей Європа не демонструвала однозначної готовності до руху у напрямку об'єднання. Це було пов'язано і з орієнтацією Великої Британії на взаємодію із державами, що складала Британську Співдружність, і з неоднорідним характером політичних режимів в різних країнах Європи (починаючи від скандинавських демократій і закінчуючи іспанською диктатурою).

Практичні перетворення, що визначили формування згодом Європейського Союзу у його сучасному вигляді були пов'язані із економічною співпрацею, яка заклала підвалини і правової, і політичної системи ЄС. У 1951 р. виникла Європейська організація вугілля і сталі (ЄОВС), а у 1957 р. підписані Римські договори про створення Євроатома і Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), до якого увійшли Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди. Всі ці організації утворили згодом Європейські співтовариства, перетворені у 1993 р. в Європейський союз (ЄС).

Наступний етап євроінтеграції розпочався в 70-ті роки. Він зумовлений, з одного боку, науково-технологічною революцією, а з іншого, – початком економічної кризи. Перед країнами ЄС постало завдання об'єднати ресурси для подолання відставання від США та Японії в галузі мікроелектроніки, біотехнології та виробництва нових матеріалів. На цьому етапі відбулося географічне розширення ЄС, яке сьогодні об'єднує 27 країн. Принципи євроінтеграції закріплені в Маастрихтському договорі (1991), який передбачає свободу переміщень у рамках ЄС капіталів, товарів, послуг, робочої сили та інформації. Важливе значення для практичної реалізації концепції євроінтеграції мають положення Маастрихтського договору про громадянство в ЄС.

Євроінтеграції притаманні [66, 195]:

- співіснування різних культур, релігійних вірувань, переконань, способів життя;
- політичне правління базується на співпраці у владі за умови відсутності сильної верхівки і наявності постійних коаліцій на всіх рівнях правління, що функціонують на засадах колегіальності;
- істинно федеральний характер політичних інституцій зі взаємопов'язаними відповідальністю і винятковим правом на ухвалення рішень на різних рівнях суспільної ієрархії – світовому, регіональному, країни, провінції, округу, громади;
- надзвичайно децентралізована структура влади за широкої участі громадян в ухваленні рішень із «представницькою демократією» на вищих рівнях і «прямою демократією» на нижчих рівнях правління.

У ХХІ ст. розпочався новий етап євроінтеграції, який пов'язується із запровадженням єдиної грошової одиниці (євро) та розвитком інформаційних технологій. Вільний обмін інформацією відкриває нові перспективи «електронної Європи» пріоритетами якої є освіта, підвищення кваліфікації, електронна торгівля. «Шукати щоразу далі, й створювати стільки ризику, скільки розв'яжеш нових проблем, – такою є, – вважає Д. де Ружмон, – справжня формула Прогресу у її західному визначенні» [248, 87].

Поряд з євроінтеграційними процесами, які демонструють прагнення до керованої глобалізації з відновленням партнерських взаємин Європи з іншими регіонами світу, у 40-х рр. ХХ ст. американці запропонували свій варіант глобалізації. США доклали чимало зусиль для послаблення європейського домінування в нинішньому світі, щоб перебрати на себе роль лідера в процесах глобалізації. В 90-х рр. ХХ ст. Америка перетворилася на глобальну силову структуру, яка стимулює й розвиває інтегративні тенденції.

Втім експерти доповіді «Глобальні зміни світу – 2025» стверджують, що до 2025 року міжнародна система стане глобальною і багатополюсною. США поступово втрачатимуть свою активну позицію як провідної держави світу. Уже до 2025 року економіка Китаю стане другою у світі за рівнем розвитку. Завдяки економічному зростанню Індія також претендуватиме на статус ще одного полюса в новому багатополюсному світоладі.

Звичайно, що об'єктивні тенденції суспільного розвитку у ХХ – ХХІ ст., пов'язані з глобалізацією, не змогли не знайти відображення у науковому дискурсі.

Основні теоретичні напрямки осмислення процесів і змісту глобалізації набули найбільшого поширення в країнах Заходу. Більшість цих напрямків вибудовувалася на основі теорії модернізації (Т. Парсонс [216], У. Ростоу [382], С. Айзенштадт [340]). Автори даних концепцій вважають, що саме модернізація призвела до інтенсифікації процесів глобалізації.

Перша з них – власне модернізм – панував на Заході в 50-60-і рр. ХХ ст., виникаючи на ідейній спадщині епохи Просвітництва. А з кінця 70-х до початку 90-х рр. ХХ ст. на Заході став домінувати постмодернізм. Головними ідеологами цієї школи стали С. Леш, Д. Харві, М. Фуко. Вони не ідеалізують ні Захід і не Схід, а виходять з наявності у світі єдиних універсальних, загальнолюдських цінностей, які здатні об'єднати людство в майбутньому. Пішовши від геополітичних побудов, постмодерністи сконцентрували увагу на окремій особистості і висунули принцип універсальності світу.

Після розпаду СРСР і краху соціалізму на зміну постмодернізму прийшов новий напрямок, названий Е. Тір'якьяном і Дж. Александером неомодернізмом. Даний напрямок отримав таку назву, тому що він відроджує віру у прогрес, характерний для 50-х рр. минулого століття. Інші дослідники визначили його як неолібералізм, оскільки він протиставив себе державному втручанням. Звідси залишався один крок до появи терміну, який тепер вживається повсюдно – глобалізація.

Оскільки глобалізація значною мірою сприяє вестернізації, то тут постає ряд питань, пов'язаних із сутністю модернізації. З цього приводу

сформувалися дві основні точки зору. Перша з них виходить з того, що глобалізація – процес ширший ніж вестернізація, і в практичному відношенні рівнозначна модернізації. Цю тезу обґрунтовують такі дослідники як А. Гідденс [22], Р. Робертсон [380], М. Олброу. Їхні противники вважають, що глобалізація є глобальною дифузією західного модернізму, що реалізується у вигляді розширеної вестернізації і розповсюдженні інститутів західного капіталізму. Цю точку зору поділяє С. Хемелінк. Ідеологами критики модернізму виступили Д. Аптер, Дж. Нетл, Н. Смелзер, А. Голдторп [326; 371; 387; 346].

Згідно з цим поглядом, світ являє собою набагато більш складну картину, в якій лідери індустріального розвитку протистоять державам, що недавно вступили на шлях прогресу і погляди тих, хто шукає власний шлях прогресу, часто не збігаються з модернізмом.

Аналізу формування глобального економічного, правового та політичного простору присвятили свої праці Дж. Стігліць, С. Стренж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скополі, П. Евенс, Д. Хелд, П. Катценштайн та ін. Ці дослідники одними з перших розгорнули конкретні дослідження механізмів глобалізації, зосередившись на аналізі взаємодії зовнішньої політики і світогосподарчих процесів.

Ще в кінці 20-х рр. ХХ ст., коли глобалізація і глобальні проблеми не були предметом спеціального аналізу, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет писав: «Річ у тому, що наш світ якось раптово розрісся, збільшився, а разом з ним розширився і наш життєвий кругозір. Останнім часом кругозір цей охоплює всю земну кулю; кожен індивідуум, кожна середня людина бере участь в житті всієї планети. Рік тому жителі Севільї могли стежити з газет, година за годиною за тим, що відбувалося з групою людей на Північному полюсі; крижані гори ніби з'явилися серед розжарених полів Андалусії. Кожен клаптик землі більше не ізольований у своїх геометричних межах, але взаємодіє з іншими частинами планети. Згідно закону фізики, що свідчить, що речі знаходяться там, де вони діють, ми можемо назвати усюдишньою кожен точку земної кулі. Ця близькість далечини, ця присутність відсутнього розширили до фантастичних розмірів кругозір кожної окремої людини» [214, 130].

Один з основоположників соціології глобалізації У. Бек, чітко розмежувавши з одного боку глобалізм, а з іншою глобальність і глобалізацію, розуміє під глобалізмом ідеологію панування світового ринку, ідеологію неолібералізму. Глобалізація розглядається як комплекс процесів, що приводять до формування глобальності, процеси, в яких національні держави і їх суверенітет влітаються в павутину транснаціональних акторів і підкоряються їх владним можливостям, їх орієнтації і ідентичності. На відміну від поняття глобальності глобалізація є процесом діалектичним, що створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур. Таким чином, під глобалізацією автор розуміє наявність світового суспільства без всесвітньої держави і без всесвітнього уряду. Глобальністю ж У. Бек називає те, що світ давно вже живе

в світовому суспільстві, що уявлення про замкнуті простори перетворилися на фікцію. До характерних рис цієї глобальності (тобто основних результатів глобалізації) він відносить: розширення географії і наростаючої щільності контактів у сфері міжнародної торгівлі, глобальне переплетення фінансових ринків, потужність транснаціональних концернів, що збільшується; інформаційну і комунікаційну революцію; вимоги дотримання прав людини, що повсюдно висуваються; образотворчі потоки індустріальної культури, що охопила весь світ; поліцентричну світову політику – разом з урядами існують транснаціональні актори; питання глобальної бідності; проблеми глобального руйнування навколишнього середовища; проблеми транскультурних конфліктів на місцях [23, 21–29]. У. Бек схильний розглядати симптоми глобальності як симптоми сучасності, що відрізняють її (сучасність) від передуючих епох. Тільки за умови багатовимірної глобальності примусова ідеологія глобалізму не здійснена.

Інший західний автор Р. Штіхве розглядає глобалізацію як процес, що веде до формування світового суспільства. Автор виділяє три базові інституційні винаходи (інновації), що зробили можливим цей процес. По-перше, це функціональна диференціація, аналогічна глобальному розподілу праці у І. Валлерстайна. По-друге, створення мобільних організацій, що ведуть міжнародну діяльність (від єзуїтів в XVII столітті до сучасних міжнародних неурядових організацій). По-третє, комунікативна техніка, що дозволяє людям і культурам вступати в спілкування (від винаходу книгодрукування до Інтернету і глобального телебачення) [319, 67–77].

В. Бєбік, С. Шергін та Л. Дегтерьова у своїй праці «Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика» наголошують, що «глобалізація нині стала чи не найважливішою тенденцією сучасного світу, а її основу склала інтеграція інформаційно-комунікаційних систем в єдину світову систему. У свою чергу, інформаційна глобалізація необхідна для формування єдиного світового ринку, який потрібно регулювати економічними, політичними, соціально-психологічними методами» [269, 23]. Таким чином, визначається взаємозалежність розвитку глобалізації в цілому та інформаційного суспільства.

І. Предборська вказує, що в основі культурної складової глобалізації лежать нові технології виробництва знань, засобів спілкування, результатом яких є зближення народів в культурному плані. Одним із наслідків культурної глобалізації є монополізація інформації, освіти і духовного простору із боку mass media [289, 8].

Я. Шолте узагальнює різні трактування «глобалізації» і зводить їх до п'яти наступних ключових загальноприйнятих визначень [384, 15–17]:

Глобалізація як інтернаціоналізація. Тут поняття «глобалізація» використовується для опису відносин між країнами, для яких характерне зростання міжнародного обміну і взаємозалежності. Завдяки зростанню міжнародної торгівлі і іноземних інвестицій здійснюється перехід від «закритої» системи економіки, де головними елементами є національні

економіки, до глобалізованої економіки, в якій окремі національні економіки включені у систему міжнародних процесів і угод.

Глобалізація як лібералізація. У цьому визначенні «глобалізація» розглядається як процес зняття державних обмежень та створення «відкритої» світової економіки без кордонів.

Глобалізація як універсалізація. У цьому сенсі поняття «глобальний» використовується як «загальносвітовий», а «глобалізація» – як процес поширення різних об'єктів і досвіду серед усіх людей планети (телебачення, комп'ютери та ін.)

Глобалізація як вестернізація або модернізація. Тут перш за все мається на увазі «американізація» усіх сфер життя людини. «Глобалізація», у цьому випадку, трактується як динамічне поняття, оскільки суспільні структури модернізму (капіталізм, раціоналізм, індустріалізм, бюрократизм і т. п.) поширюються по усьому світу, знищуючи існуючі культури і процес локального самовизначення.

Глобалізація як детериторізація. Це поняття називають також супратериторіальністю. У цьому сенсі «глобалізація» спричиняє «реконфігурацію» географії таким чином, що суспільний простір більше уже не відображається у поняттях територіальних просторів, територіальних відстаней і територіальних кордонів.

Інший підхід до розуміння глобалізації базується на аналізі спільних рис і відмінностей суміжних з глобалізацією явищ. Таким понятійним рядом є, на думку Н. Косолапова, «інтернаціоналізація – регіоналізація – єдиний і цілісний світ – глобалізація». Об'єднує ці явища те, що усі вони передбачають вихід безлічі внутрішніх раніше процесів за межі кордонів окремо взятої держави [149, 71–72]. Наступний етап еволюції глобалізації – супратериторіальність – дозволяє, на думку Я. Шолте, дати зрозуміле і специфічне визначення глобалізації, оскільки поняття «супратериторіальності» (транссвітових чи транскордонних відносин) забезпечує можливість оцінити, «що є глобального в глобалізації». Він аргументує свої висновки так [384, 45–46]:

1. Немає потреби замінити «інтернаціоналізацію» поняттям «глобалізація» у тих випадках, коли розглядається зростання взаємодії і взаємозалежності між людьми в різних країнах. Процес інтернаціоналізації розвивався протягом сторіч і нічого нового з точки зору теорії не додає до характеристики поняття «глобалізація».

2. Те саме можна сказати і про зняття регуляторних і інших бар'єрів – ліберального дискурсу «вільної» торгівлі зовсім достатньо, щоб передати ці ідеї.

3. Поняття глобалізації як універсалізації також не забезпечує нового розуміння. Рух до універсалізації є довгостроковою тенденцією і також не додає нічого нового до поняття «глобалізація».

4. Розуміння глобалізації як вестернізації, яке, зокрема, розроблено в теорії «неоколоніалізму» і постколоніального імперіалізму, знову ж таки не додає нічого нового, чого не існувало в дискурсах колоніалізму, імперіалізму і «модернізації».

5. Важливе нове проникнення може бути отримане від підходу, який розглядає глобалізацію як зростання «супратериторіальності» або транссвітових (транскордонних) відносин між людьми. Цей підхід дозволяє аналізувати глибоко укорінені зміни в шляхах розуміння і вивчення суспільного простору, оскільки поширення супратериторіальних зв'язків знаменує кінець «територіалізму», тобто ситуації, у якій суспільна географія є цілком територіальною.

Більшість теоретиків, незалежно від ідейної орієнтації і загальних оцінок, розглядають глобалізацію з погляду ідеалів неолібералізму, відзначаючи провідну роль, яку відіграє в глобалізаційних процесах становлення «відкритого» глобального ринку. Вільно або мимоволі акцент робиться на провідній ролі економічних чинників глобалізації і їх первинності, що сприяє теоретичному баченню глобалізації як гомогенного, структурно і змістовно детермінованого процесу, який, до того ж, сприймається як неминуча і єдина можливість майбутнього людства. Як відзначає експерт міжнародної організації «Асоціація за права жінок в розвитку» (AWID) А. Симінгтон, «прихильники неолібералізму вважають, що розширення свободи ринку є рішенням всіх проблем. Моделі приватизації і приватної власності розповсюджуються на всі сфери життя: на зміну «громадянам» приходять «споживачі»; держави втрачають суверенітет; публічна політика поступається місцем деполітизованому світу економіки» [390, 3].

Економічному детермінізму в розумінні глобалізації протистоїть концепція «глобалізації з людським обличчям», яка активно розробляється співтовариством міжнародних аналітиків і експертів, що співробітничать з Організацією Об'єднаних Націй. Концепція «глобалізації з людським обличчям» одночасно формулює широкі концептуальні параметри глобалізаційного процесу і цілий ряд проблем практичного характеру, які представляються розробникам надзвичайно важливими для розуміння феномена глобалізації. У числі таких проблем розглядаються інституційне забезпечення прав людини на глобальному рівні, включаючи МВФ, Світовий банк і ВТО в їх відносинах з окремими державами і міжнародним співтовариством в цілому, а також завдання ліквідації дискримінації і становлення рівноправ'я. Особлива увага приділяється впливу глобалізації на положення жінок.

Концепція «глобалізації з людським обличчям» розглядає два різноспрямовані комплекси рушійних сил глобалізаційних процесів. Перший комплекс пов'язаний з розвитком нових технологій у сфері виробництва, масової інформації і комунікації, біоінженерії і т. д.; дематеріалізацією виробництва; наявністю дешевих природних і трудових ресурсів; діяльністю транснаціональних корпорацій і ринкових інститутів у сфері фінансів, виробництва послуг і промислових товарів. Відомий міжнародний експерт П. Стрітен назвав цей процес «глобалізацією зверху», що здійснюється у формі розвитку глобального ринку [389, 11].

Характерно, що «глобалізація зверху» супроводжується розвитком відповідного інституційного забезпечення у вигляді міжнародного режиму

вільної торгівлі, глобальної фінансової системи і ринку транснаціональних інвестицій. Її правові рамки задаються контекстом міжнародного економічного права, а інституційні механізми забезпечуються діяльністю міжнародних фінансових інститутів (МВФ і Світовим банком) і ВТО.

Інша форма глобалізації – це «глобалізація знизу», яка відбувається під впливом міжнародного жіночого, екологічного, правозахисного і т. п. рухів, які як свою глобальну місію розглядають затвердження режиму прав і свобод, сформульованих в Загальній декларації прав людини. Діяльність цих рухів додає глобалізації іншого – демократичного – виміру, що дозволяє пов'язувати глобалізаційні процеси з повсякденним реальним життям простих людей. Як пише В. Могадам, «всесвітній характер жіночого руху – це одночасно і культурний, і політичний аспект глобалізації. Чи не єдиним досягненням глобалізації стало швидке зростання жіночого руху на локальному рівні, виникнення транснаціональних феміністських мереж глобального масштабу, а також ухвалення таких міжнародних документів, як Конвенція про елімінацію всіх форм дискримінації відносно жінок і Пекінська декларація і Платформа дій Четвертої міжнародної конференції з положення жінок» [354, 368].

«Глобалізація знизу» висуває завдання поставити економічний розвиток і новітні технології на службу всьому людству, ліквідувати нерівність і дискримінацію у всьому світі.

Проте, при осмисленні глобалізації як одного з найбільш значимих феноменів сучасності, велике значення має також аксіологічний підхід. Можна виділити три найбільш поширені течії, представників яких можна буде назвати: гіперглобалістами, скептиками і трансформістами. Для гіперглобалістів, наприклад таких, як К. Омае [373], сучасна глобалізація означає нову еру, відмінна риса якої полягає в тому, що люди всюди у все більшій мірі потрапляють в залежність від порядків, що панують на світовому ринку. Скептики – наприклад, П. Херст і Дж. Томпсон [349, 357–395] – навпаки, доводять, що глобалізація – це насправді міф, за яким ховається той факт, що в рамках світового господарства національні економіки не стали більш взаємозалежними, ніж за часів класичного «золотого стандарту». Нарешті для трансформізму, головними фігурами серед яких є Дж. Розенау і Е. Гідденс [381; 344], сучасна глобалізація представляється історично безпрецедентною. Із їхньої точки зору, держави і суспільства у всіх куточках земної кулі відчувають глибокі зміни у міру того, як намагаються адаптуватися до більш зв'язаного зсередини, але вельми мінливого світу.

Класик філософії постмодернізму Ж. Дерріда відзначав, що «ідеальний або ейфоричний образ глобалізації як процесу відкриття кордонів, що робить світ більш гомогенним, потрібно піддати критиці з абсолютною серйозністю і прискіпливістю. Не тільки тому, що зазначена гомогенізація, там де вона перетворена в реальність або передбаченням, має як лицьову, так і зворотну сторону, але також і тому, що видима гомогенізація часто криє в собі старі або нові форми соціальної нерівності або гегемонії, які ми повинні знати в нових обличчях, щоб боротися з ними. Міжнародні інститути – державні та

недержавні – займають в цьому плані привілейоване положення, виступаючи одночасно в якості джерела знання, простору аналізу або експериментування, а також простору для зіткнення або місця відкритої конфронтації» [89, 127].

Примітно, що жодна з трьох шкіл не перетинається ні з однією традиційною ідеологією і ні з одним традиційним переконанням. Так, усередині табору гіперглобалізму, разом з марксистськими, можна виявити ортодоксально неоліберальні погляди, а концепції скептиків включають як консервативні, так і радикальні думки про природу сучасної глобалізації. Більш того, в рамках кожної великої традиції соціальних досліджень – ліберальної, консервативної і марксистської – немає єдиних уявлень про глобалізацію як соціально-економічний феномен.

Згідно з теорією Т. Фрідмена, людство зараз знаходиться на півшляху до першої декади «Глобалізації 3.0» (Globalization 3.0) [343].

Глобалізація 1.0 стартувала у 1492 р. і була керована завоюваннями та імперіями – своєрідна глобалізація федерацій. Глобалізація 2.0, яка стартувала приблизно у 1800-му, була керована першою індустріальною ерою капіталістичних підприємств, організованих інтернаціонально навколо ринків і робочої сили – глобалізація компаній.

Глобалізація 3.0, яка почалася на зламі тисячоліть, передбачає спрощення глобального ігрового поля і звуження світу робочої сили, ринків та ідей до розмірів «особистість-особистість» – глобалізація індивідуалів та малих груп. Фрідмен зводить атрибути Глобалізації 3.0 до 10 «спрощень» – подій і впливів, які, на його думку, поєднуються (почали діяти) на зламі тисячоліть.

1 «спрощення» – 9 листопада 1989 р. – «падіння» Берлінської стіни. Подія, маркована як різкий перехід від «світу стін до світу мереж». Подія надзвичайно важлива, оскільки дозволила сприймати світ як єдиний простір.

2 «спрощення» – однією з подій, які дали можливість спрощення світу була презентація системи Windows 3.0, глобального комп'ютерного інтерфейсу.

3 «спрощення» – 8 серпня 1995 р. – день, коли мережеве програмне забезпечення стало загальнодоступним, спровокувавши інтернет-бум і перетворивши Інтернет на Всесвітню Мережу (World Wide Web). Винахід технології, яку Т. Фрідмен визначає, як «все програмне та технічне забезпечення, яке з'єднує всі комп'ютери». Таким чином люди зі всіх куточків планети стали ближчими одне до одного – вони можуть обмінюватися текстовими, графічними, звуковими та іншими матеріалами завдяки комп'ютеру.

4 «спрощення» – наслідком попередніх трьох подій стало формування платформи для дешевого всесвітнього співробітництва між людьми. Можливість швидкого обміну інформацією дає можливість, наприклад, перенесення цілого заводу до Китаю, з метою використання дешевої робочої сили. Таким чином, Китай починає впливати на світовий ринок.

5 «спрощення» – відкритий код дає можливість співробітництва та використання вже винайдених платформ (Linux, Windows, Firefox, Explorer).

6 «спрощення» – взаємозв'язок – такі компанії, як UPS, беруть контроль над повною логістичною операцією. Коли Ви передаєте зіпсований ноутбук Toshiba через UPS, він спершу буде доставлений до ремонтного офісу UPS, де буде відремонтований, а згодом – буде доставлений до місця призначення.

7 «спрощення» – ланцюг постачання використовує платформу обміну даних, Інтернет і штрих-коди, щоб забезпечити таку ситуацію, що коли певний предмет зникає з полиць (наприклад, інтернет-магазину у Флориді), це автоматично означає початок виробництва цього предмету (наприклад, у Китаї).

8 «спрощення» – «інформування» – так Т. Фрідмен називає демократичний доступ до персональних знань, що було немислимим всього 10 років тому.

9 «спрощення» – доступність та масовість – можливість для мільйонів людей у всьому світі використовувати надпотужні і безкоштовні пошукові механізми, за допомогою яких вони можуть знайти практично будь-яку інформацію чи товар.

10 «спрощення» – безкабельний доступ і голосовий зв'язок у межах Інтернету – це те, що Т. Фрідмен називає «стероїдами». Стероїди існують для того, щоб набагато посилити всі нові типи співробітництва, з'являється можливість працювати з будь-яким із них, з будь-якої точки, з будь-якого комп'ютера.

Автори колективної монографії «Синергетична філософія історії» зазначають, що сутність глобалізації міститься в потенційно безкінечному русі людства через безкінечну множину біфуркацій і локальних атракторів до глобального атрактора, тобто до суператрактора... Те, чого не могли зробити утопії в минулому, здійснюється в синергетичній практиці – у суператракторі. Оскільки суператрактор є продуктом реалізації загальнолюдського (абсолютного) ідеалу, що виключає соціальні протиріччя» [255, 157-158].

Таким чином, сучасний етап глобалізації є результатом попередніх прото-глобалізаційних періодів, сенсом яких було формування нової цілісності людства, яка не ґрунтувалася б на біологічній підставі видової ідентичності, а спиралася б на властивості людини як єдиної істоти, наділеної свідомістю. Сьогодні глобалізація як форма інтеграції, на відміну від попередніх етапів розвитку людства, спирається переважно не на релігійний, військовий чи політичний принцип, а ґрунтується на інформаційній підставі. Ефективною формою соціальної організації людства у добу глобалізації є інформаційне суспільство. І відповідно інформаційне суспільство може розглядатися як структурний вимір інформаційної єдності світової спільноти.

Сучасний американський культуролог М. Епштайн, аналізуючи сучасне інформаційне суспільство, наводить цікаве порівняння. У XVIII ст. Томас Роберт Мальтус у своїй праці «Дослід про закон народонаселення і його вплив на майбутнє вдосконалення суспільства» сформулював закон диспропорції

між зростом народонаселення і кількістю природних ресурсів для виробництва продуктів харчування. Населення зростає у геометричній прогресії (2, 4, 8, 16...), тоді як продовольчі ресурси – лише в арифметичній (1, 2, 3, 4, 5...). Друга половина ХХ ст. сформулювала нову диспропорцію розвитку людства – вже не демографічну, а інформаційну. Диспропорція між людством як сукупним виробником інформації та окремою людиною як її споживачем і користувачем. Розвиваючи цю аналогію, М. Епштейн зазначає, що «основний закон історії – відставання людини від людства. Зростають диспропорції між розвитком людської індивідуальності, обмеженої біологічним віком, і соціально-технологічним розвитком людства, для якого поки що немає часової межі. Збільшення віку людства не супроводжується таким же значним збільшенням індивідуальної тривалості життя. З кожним поколінням на особистість лягає все більший тягар знань та вражень, які були накопичені попередніми поколіннями і які вона не у змозі засвоїти» [322, 312].

Автори більшості концепцій інформаційного суспільства, зокрема К. Ясперс, О. Тоффлер, Г. Кан, Т. Стоуньєр, У. Дайзард, та ін. розглядають становлення цього феномену в історичному контексті, як логічний результат суспільного розвитку, кожний попередній етап якого виступає передумовою наступного.

Філософи-автори концепції «інформаційного (постіндустріального) суспільства» так і не прийшли до єдиної думки про те, що первинне в їхній концепції – духовна або матеріальна сфера. Основна відмінність між поглядами О. Тоффлера і К. Ясперса полягає в тому, що якщо останній вважає початком переходу до нової цивілізації свідомість людей, що змінилася, то перший вважає моментом настання нової «хвилі» буття людини та середовище її перебування, що змінилися.

Проте при всьому різноманітті переконань щодо ходу історичного розвитку можна прослідкувати ряд загальних характеристичних рис у всіх авторів:

- 1) історія підрозділяється на три основні глобальні етапи, які умовно можна назвати «аграрний», «індустріальний» і «постіндустріальний»;
- 2) розмежування між етапами проводиться за ознакою виробничих відносин, покладених в основу даної формації, або взаємодії людини з природою (відповідно – через знаряддя, через машину або техніку і через інформацію);
- 3) перехід до наступного етапу здійснюється шляхом науково-технічної революції, в ході якої змінюється середовище перебування, що, у свою чергу, призводить до трансформації в свідомості людей;
- 4) завершальним історичним етапом, який, на думку одних філософів, вже наступив, а, на думку інших, наступить в найближчому майбутньому, є «інформаційне суспільство».

Особливе місце в теоретичних розвідках, що мають своїм предметом інформаційне суспільство, займає концепція «інформаційного суспільства» М. Кастельса. Відомий дослідник зазначає, що «кожний спосіб розвитку має також структурно детермінований принцип функціонування

навколо якого організовані технологічні процеси: індустріалізм орієнтований на економічне зростання, тобто на максимізацію випуску: інформаціоналізм орієнтований на технологічний розвиток, тобто на накопичення знань і більш високі рівні складності в обробці інформації. Хоча найвищі рівні знання можуть звичайно давати підвищений рівень випуску на одиницю вкладень, саме гонитва за знаннями та інформацією характеризує технологічну виробничу функцію при інформаціоналізмі...Способи розвитку формують всю царину соціальної поведінки, включаючи, звичайно, і символічну комунікацію. Оскільки інформаціоналізм заснований на технології знання та інформації в інформаційному способі розвитку є тісний зв'язок між культурою і продуктивними силами, між духом та матерією». М. Кастельс стверджує, що використання терміну «інформаціональне суспільство» є більш адекватним, оскільки: «Термін «інформаційне суспільство» підкреслює роль інформації у суспільстві. Але я стверджую, інформація у самому широкому сенсі, тобто як передача знання, мала критичну важливість у всіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу... На противагу цьому, термін «інформаціональне» вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій, завдяки новим технологічним умовам, що виникають в цей історичний період, генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади» [136]

Світовий досвід показує, що кожна країна рухається до інформаційного суспільства своїм шляхом, визначуваним політичними, соціально-економічними і культурними умовами, що склалися. У останнє десятиліття ХХ століття інформаційно-комунікаційні технології стали одним з найважливіших чинників, що впливають на розвиток суспільства. Їхня революційна дія стосується державних структур і інститутів громадянського суспільства, економічної і соціальної сфер, науки і освіти, культури і способу життя людей. Багато розвинених країн і тих країн, що розвиваються, повною мірою усвідомили ті колосальні переваги, які несе з собою розвиток і розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій. Рух до інформаційного суспільства – це шлях в майбутнє людської цивілізації. Саме це фіксує Окінавська Хартія Глобального Інформаційного Суспільства [180], яка підписана керівниками 8 провідних країн у липні 2000 р. У більшості країн (США, Німеччина, Франція, Великобританія, Австрія, Чехія, Фінляндія, Японія, Індія, Китай, країни Південно-Східної Азії і в інших) розроблені і реалізуються державні програми формування інформаційного суспільства. Кожна країна розробляє свою концепцію, входження в інформаційне суспільство, виходячи з своїх власних конкретних умов (розвиненості телекомунікаційної інфраструктури, інформаційної індустрії, законодавчої бази і т. д.). Аналіз різних програм і концепцій дозволяє виявити наступні інваріантні властивості, які і складають ядро будь-якої концепції переходу до інформаційного суспільства.

1. При розробці концепцій переходу до інформаційного суспільства, як правило, використовується комплексний підхід, заснований на підтримці балансу інтересів держави, суспільства, підприємницьких кругів, особи.

Оскільки, формування інформаційного суспільства відбувається під впливом нового покоління інформаційних і телекомунікаційних технологій, в поєднанні з глобалізацією ринків і конкуренцією як усередині країни, так і на міжнародній арені, то для гармонійного входження в інформаційне суспільство і дотримання необхідного балансу необхідні координуючі і направляючі зусилля з боку держави як органу, здатного виразити і забезпечити захист інтересів всього суспільства.

2. Концепція повинна мати гуманістичну спрямованість, що не допускає ситуацій, в яких хтось буде «виключений» з інформаційного суспільства, а суспільство виявиться розділеним на тих, що мають інформацію і тих, що не мають її.

3. Економіка інформаційного суспільства – це економіка, заснована на знаннях. Тому освіта і навчання повинні бути доступні кожному не тільки на початку життєвого шляху, але і протягом життя, а системи освіти і професійної перепідготовки повинні забезпечувати виконання цих умов. Це означає, що інформаційне суспільство – це суспільство безперервного навчання.

Європейську програму дій по формуванню інформаційного суспільства часто називають «ініціативою Бангемана» за прізвищем одного з керівників Комісії Європейського співтовариства, який очолив групу високопоставлених експертів, що підготували рекомендації Комісії про вживання термінових заходів для забезпечення входження країн ЄС в інформаційне суспільство.

Європейська комісія в лютому 1995 р. заснувала Форум для обговорення загальних проблем становлення інформаційного суспільства. 128 його членів представляють користувачів нових технологій різних соціальних груп, постачальників контенту і послуг, мережевих операторів, державні і міжнародні інститути.

Мета роботи Форуму – прослідкувати процес становлення інформаційного суспільства в шести напрямках: 1) вплив на економіку і зайнятість; 2) основні соціальні і демократичні цінності в «віртуальному співтоваристві»; 3) вплив на суспільні, державні служби; 4) освіта, перекваліфікація, навчання в інформаційному суспільстві; 5) культурний вимір і майбутнє ЗМІ; 6) стійкий розвиток, технологія і інфраструктура.

У відповідь на появу «Ініціативи Бангемана» по всій Європі почалася підготовка національних програм побудови інформаційного суспільства.

У 1995 році Фінляндія підготувала свою програму «Фінський шлях в інформаційне суспільство» (Finland's Way to the Information Society. The National Strategy) [52, 6], в лютому 1996 року в уряд ФРН була представлена програма дій «Шлях Німеччини в інформаційне суспільство» (Germany's Way to the Information Society).

З урахуванням вже досягнутого перед країнами ставляться нові завдання:

1. Поліпшити умови для бізнесу за допомогою ефективною і узгодженою лібералізації телекомунікацій, створити необхідні умови для впровадження електронної торгівлі.

2. Забезпечити перехід до навчання протягом всього життя. У цьому напрямі працює ініціатива «Навчання в інформаційному суспільстві».

3. Значні наслідки інформаційного суспільства для конкретної людини спонукали дискусію, направлену на те, щоб помістити людей в центр перетворень, що відбуваються. За наслідками обговорення випущена Зелена книга «Життя і робота в інформаційному суспільстві: спочатку люди». У ній йдеться про створення нових робочих місць, охорону прав і свобод громадян, перш за все недоторканності особистого життя.

4. Усвідомлюючи важливість глобальної співпраці, встановити правила створення інформаційного суспільства. Вони повинні зачіпати права на інтелектуальну власність, захист даних і таємницю особистого життя, розповсюдження шкідливого і незаконного контенту, проблеми обкладення податками, інформаційну безпеку, використання частот, стандартів.

Цілі іншої європейської ініціативи – прискорити вхід шкіл в інформаційне суспільство за допомогою надання їм нових засобів спілкування, заохотити широке розповсюдження мультимедіа в педагогічній практиці, формувати критичну масу користувачів, послуг з виробництва мультимедійних продуктів і послуг, підсилити європейську освіту засобами, властивими інформаційному суспільству, розширюючи культурну і лінгвістичну різноманітність (Learning in the Information Society. Action Plan for European Education Initiative (1996 – 1998).

Для досягнення цієї мети пропонується заохочувати взаємозв'язок регіональних і національних мереж шкіл на рівні Співтовариства, стимулювати розвиток і розповсюдження освітнього європейського матеріалу, забезпечити навчання і перепідготовку для вчителів, інформувати про освітні можливості, які дають аудіовізуальне устаткування і мультимедійні продукти. Завдання – не допустити ситуації, коли діти тільки привілейованих шарів суспільства можуть розраховувати на мультимедійну освіту.

Більшість європейських країн прийняли відповідні ініціативи. Наприклад, з 1995 р. реалізуються наступні проекти: у Великобританії «Супермагістралі в освіті – шлях вперед», в США – «Виклик технологічної письменності», в Німеччині – «Школи в мережі».

Розвиток інформаційного суспільства висуває нові соціальні небезпеки, пов'язані з доступністю інформації. В той же час необхідно шукати шляхи їх вирішення, подолання одного з головних конфліктів, викликаних розділенням населення, що посилюється, по ступеню включеності в інформаційне середовище. Небезпека посилення розриву між інформаційно бідними і інформаційно багатими шарами суспільства викликала до життя спеціальні програми Європейського Союзу, направлені на згладжування цієї суперечності. Ця відмінність виявляється на різних рівнях: багатий інформаційний Захід – бідний Схід, багата Північ – бідний Південь. Те ж усередині країн: багатші в інформаційному відношенні – люди заможні, середнього достатку і вище, менш багаті – ті, хто не має доступу до комп'ютера і до Інтернету [170; 362; 349; 351; 352; 353; 368; 396; 398].

Таким чином, тенденції розвитку людства можуть бути описані дихотоміями «інтеграція-дезінтеграція», «розходження-сходження». В цьому контексті втрата територіальної цілісності ареала проживання виду Homo сприяла формуванню мислячих істот, наділених свідомістю, що протягом наступних тисячоліть пройшли складний шлях до інтеграції на нових засадах вже не біологічної, а соціальної спільності. Сучасна глобалізація може розглядатися як черговий етап цього інтегративного процесу. Не зважаючи на доволі суперечливі наслідки глобалізації, пов'язані переважно з її модернізаційними та вестернізаційними проявами, важливим результатом її є формування передумов для переходу до інформаційного суспільства як закономірного історичного етапу розвитку людства.